

Bírálat
Lévai Csaba: *James Madison és a rabszolgaság kérdése*
című akadémiai doktori dolgozatáról

Bevezetés

Lévai Csaba monumentális dolgozatot tett le az asztalra. Akadémiai doktori tézise több mint 750 oldal hosszúságú, amihez 50 oldalnyi forrásjegyzék csatlakozik. Ráadásul mindezt egy olyan témáról, amelyet magyar nyelven alig tanulmányoztak: az alapító atyák rabszolgasághoz fűződő kényes témája Amerikában is csak az utóbbi időben vált slágerré, s ott sem épp James Madison a kulcsfigurája az új historiográfiai irányzatnak. Ezért bátran kijelenthető: tudományos újdonság e dolgozat, mely az alkotmány atyjának a rabszolgasághoz fűződő viszonyát taglalja. A disszertáció nem pusztán elméleti kérdésként kezeli hőse rabszolgasághoz fűződő viszonyát, hanem olyan gyakorlati problémaként, amely Madisonra még az Egyesült Államok elnökeként is napi feladatokat rótt. Vagyis szembesíti az államférfi és a politikai teoretikus szavait és gondolatait a rabszolgatartó dzsentri hétköznapi valóságával. Ezáltal lehetővé teszi az olvasó számára, hogy összevesse a gondolat és a cselekvés viszonyát, s rámutasson azok esetleges eltérésére. Vagyis egy olyan revizionista történelmi munkáról van szó, amely új megvilágításba tudja helyezni nevezetes hősét. Ez az újdonság nem társul azonban egy olyan harsány retorikával, amely a revizionizmus gyakori kísérőjelensége. Lévai dicséretesen visszafogott stílusban, tárgyilagosan igyekszik bemutatni hősének ma már elfogadhatatlan rabszolgatartó gyakorlatát. Történelemszakként óvatos, állításait megpróbálja alaposan és minden oldalról megvizsgálni és alátámasztani. A részletes beszámoló után elkerüli, hogy ítéletet mondjon hőse felett – miközben az egész dolgozat felépítése valójában a Madisonnal kapcsolatos kritikáját szolgálja. E kritika lényege, hogy miközben a szabadság vonzó elméletét dolgozza ki és fogadtatja el az alapító atyákkal, Madison saját gyakorlata fogyatékos maradt e döntő kérdésben: rabszolgatartóként nem szabadította fel még halálos ágyán sem rabszolgáit, pedig jól tudta ennek igazságtalanságát. A történet magáért beszél, az olvasó meg tudja ítélni a történet hősét.

Az eszmetörténet illetékességi köre

Ez a dolgozat egy történettudományi szakmunka, amely társadalom- és gazdaságtörténeti alapokról indítva kíván számot adni hőse, egy politikussá vált rabszolgatartó déli dzsentri, egyben az Egyesült Államok negyedik elnöke, James Madison (1751-1836) rabszolgatartáshoz kötődő gondolatairól és hétköznapi tevékenységéről. Én magam azonban politikai eszmetörténész vagyok, aki az eszmetörténetet nem a történettudomány, hanem a politikai filozófia, politikai gondolkodás felől közelítem meg. Ezért a dolgozat megítélésében illetékességem korlátozott, illetve saját diszciplináris perspektívám által meghatározott.

Illetékességemet az adja, hogy Lévai Csaba életműve és ez a dolgozata is bőven merít az eszmetörténet módszertanából, s azon belül is kifejezetten foglalkozik a cambridge-i eszmetörténeti iskola felfogásával. Ő is utal rá, hogy ezt az iskolát az általam szerkesztett kötetből ismerhette meg a magyar nyelvű olvasó, ezért illetékességem erre a diszciplinára, s a dolgozat azon részeire terjed ki, amelyek e tudományág módszertanát követve megíthetők. A gazdaság- és társadalomtörténeti részeket viszont bírálatomban nem tárgyalom.

A dolgozat eszmetörténeti módszertani fejezete elsősorban John Dunn-ra és Quentin Skinnerre támaszkodik, de előkerül John G. A. Pocock is, így a cambridge-i iskola első generációjának legfontosabb elméletiróit sorra veszi a szerző, amikor az eszmetörténeti alapokat tisztázza, lelkiismeretesen. Ám van itt egy fontos probléma. Lévai Csaba figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az általam 1997-ban kiadott kötet óta jelentős változás állt be a cambridge-i eszmetörténészek eszmetörténeti nézőpontjában. Mára lényegében az irányzat minden képviselője elkötelezte magát valamilyen politikai filozófiai álláspont mellett: Skinner republikánus liberális, John Dunn egyfajta szocializmus mellett kötelezte el magát, Pocock pedig lényegében visszatért az új-zélandi

tradíciókhoz. Mindennek mi köze a jelen dolgozathoz? Az, hogy mára már nehezen tartható az a cambridge-i állítás, hogy lehetséges valamifajta elfogulatlanul semleges eszmetörténeti rekonstrukció. Az új helyzetben világossá vált, hogy mindenki valamilyen meghatározott nézőpontból tekint a múltra, nem egy egyetemes nézőpontból. Vagyis a saját értékrendje, előítéletei, sajátos elkötelezettsége meg fogja határozni a múlt iránti érzékenysége természetét, jellegét, sőt akár irányát is. Lévai Csaba hagyományos pozitív történetész, aki nem kíván lemondani az értéksemleges történeti rekonstrukcióról. Én viszont politikai filozófusként akkor járnék el hiteltelenül, ha titkolnám, hogy milyen politikai filozófiai premisszákból kiindulva olvasom a korábbi politikai gondolkodókat. Egy olyan arisztotelés nézőpontból, amely számára a politika a közös jó érdekében végzett tevékenység, minden eltérés ettől az iránytól veszélyes a közre éppúgy, mint az egyes polgár emberi kiteljesedésére is. Számomra ez az a mérce, amit a múlttal szemben sem tudok zárójelre, miközben persze vizsgálódásomnak természetesen korlátot szab az anakronizmus veszélye.

Az eszmetörténet jeles képviselőit kifejezetten érdekli a historiográfia is – elég erre példaként Herbert Butterfield vagy Pocock nevét megemlíteni. Nem csoda tehát, hogy Lévai figyelme kiterjed a historiográfia területére is, témáját feldolgozva ezért folyamatosan idézi a történeti recepciót. Mi több, a historiográfia kapcsán Lévai történetfilozófiai kérdéseket is felvet. Ám a történetfilozófiával kapcsolatban sem lesznek megjegyzéseim, ahogy a disszerenst szintén foglalkoztató magyar-amerikai kapcsolatok története is csak periférikusan érintkezik saját kutatási területemmel – egy tanulmányomban például Fábrián Gábor korai Tocqueville-fordításával foglalkoztam. De kompetenciám e területen is korlátozott, a történetész forrásismerete, -kezelése és feldolgozása e területen is eltér a politikai eszmetörténet vizsgálódási formáitól. Ezért ez a kérdés sem fog feltűnni dolgozatomban, csak egy megjegyzés erejéig – ahogy egyébként a dolgozat maga sem tematizálja ezt a történeti dimenziót.

Fontosnak tűnik viszont világossá tenni azt az eszmetörténeti nézőpontot, amelyből a dolgozatra tekintek. Talán leginkább a politikai gondolkodás és a politikai cselekvés, a gondolat és a tett közötti kapcsolódás fontos számomra. Különösen érdekel az, hogy egy adott politikai gondolat megfogalmazásával a vizsgált szerző – legyen bár politikus vagy csak írástudó – milyen cselekedetet hajt végre; hiszen a szó maga is tett: a politikai szereplő beszéde maga is beszédaktus. A most vizsgált disszertációra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy az eszmetörténetest leginkább az érdekli, hogy Madison, a politikai ágens, hogyan politizál írásaival és beszédeivel, s történelmi jelentőségű gondolatai megfogalmazásával tulajdonképpen mit is tett. Ilyen szempontból fontosak számomra Madison politikai és törvényhozói beszédei és írásai: nyilván arra szolgáltak, hogy az adott esetben szűk politikai mozgásterét bővítsék.

Ez az elképzelésem egyébként részben átfedi Lévai Csaba saját eszmetörténeti felfogását is. A dolgozat bevezetésében ő is említi, hogy – többek között - arra kíváncsi, „gondolataikkal és cselekedeteikkel egy-egy történelmi helyzetben mit akartak mondani és kifejezni a történelem szereplői”. (18) Ugyanez a megfogalmazás visszatér a 25. oldalon is, ahol arra is utal, hogy amikor Madison „gyakorló politikusként” vagy „politikai teoretikusként” megnyilvánult, „ekkor általában valamilyen konkrét (politikai) cél vezette.” (25)

Lássuk tehát, hogy a monumentális dolgozat mely aspektusai tűnnek fontosnak egy ilyen eszmetörténeti nézőpontból.

Miért kiváló a témaválasztás?

A politikai eszmetörténet felől vizsgálva a rabszolgaság kérdésének tárgyalása első hallásra ideologikus felhanggal bír. Mintha ahhoz az amerikai történelmet felforgató irányzathoz kapcsolódna, amely a mai értékítéleteinket olvassa rá a múlt hőseire, figyelmen kívül hagyva azok eltérő élet és gondolkodásmódját, és politikai hasznot remélve igyekszik lerombolni a múlt károsnak ítélt tekintélyeit. Az alapító atyák is emberek voltak, így bőven lehet kivetni valót találni életükben: a revizionista történetírás radikális változata ezt a lehetőséget használja ki, és megpróbálja aláásni a

történelmi hősök hírnevét, kétségtelenül elítélendő, vagy csak anakronisztikusan felemlegethető nézeteikre és/vagy tetteikre irányítva a figyelmet.

Lévai Csaba dolgozata nem ezzel a céllal készült, nem kapaszkodik fel a történelemtudományt felforgatni igyekvő irányzat hullámára. Csak futtában utal „az elmúlt évtizedek társadalom- és emlékezetpolitikai fejleményei”-re. Nem ahhoz keres apropót, hogy „az Alkotmány atyját” lejárassa, hiteltelenítse, jellemhibáival árnyékolja be történelmi szerepét. Az viszont igaz, hogy a legapróbb részletekre vonatkozóan is hiteles, hű képet kíván adni hősről. A szerző szándéka a téma kiválasztásával az volt, hogy rávilágítson a rabszolgaság kérdésének központi jelentőségére az újonnan létrejött szabad köztársaság életében. Lévai a fiatal Madisont idézi, aki szerint a rabszolgaság kérdése „a gyarmat egyetlen sebezhető pontja”, s így kommentálja annak felismerését: „a rabszolgákat potenciálisan olyan belső fenyegető erőként fogta fel, ami az egész amerikai ügy bukását eredményezheti.” (293) Majd világossá teszi a felismerés igazi jelentőségét: „Madison is észrevette az amerikai forradalom és történelem „központi paradoxonát”, ami a szabadság kivívása és a rabszolgaság fenntartása között feszült.” (294) Lévai tehát arra kíváncsi dolgozatában, hogy az alapító atyák egész világon csodált elméleti konstrukciója, az Egyesült államok egyéni szabadságot garantáló alkotmányos rendje vajon miként viszonyult a tényleges gyakorlatként tovább élő rabszolgaság intézményéhez. Hogy – mutatis mutandis – egy magyar párhuzamos példát említsünk: vajon miként árnyalta volna 1848 történelmi jelentőségével kapcsolatos nézeteinket, ha kiderül, hogy a jobbágyfelszabadítás nem történik meg, mi több, a politikai elit tagjai az áprilisi törvények után továbbra is méltatlan sorban tartják jobbágyaikat?

Általános megállapítások: szerkezet, módszertan

Lévai Csaba dolgozata ambíciózus – talán azt is lehet róla mondani, hogy túlságosan is az. Úgy értem, akkora hatalmas témát ölel fel, amely legalább két, de talán három dolgozatra is elegendő lenne. A bevezetőt követő II., James Madison Virginiája című fejezet maga is több mint 250 oldal, s nemcsak a felső-déli rabszolgatartó rendszer gazdasági viszonyainak leírását adja, elsősorban a rabszolgatartás szerepére és módjára fordítva az elsődleges figyelmet, egyfajta történelmi szociológiai és szociográfiai leírás formájában, hanem e struktúrák változására is sort kerít, majd egy kismonográfiát kapunk a felső-déli dzsentri felemelkedéséről e közegben, s a dzsentri életformát meghatározó alapvető viszonyokról, életmódról és az ebben a közegben szocializálódott ifjak által választható stratégiákról. Lévai Csaba persze tudatos döntéssel kötelezi el magát egy ilyen széles gazdaság- és társadalomtörténelmi alap kidolgozása mellett. A disszerens, saját bevallása szerint nem azonosul a marxista történetírói alapelvvel, amely szerint a termelőerők és a termelési viszonyok meghatározzák az alapot, amely viszont determinálja – igaz nem mechanikusan, hanem dialektikusan – a felépítményt, ahová az olyan társadalmi jelenségek tartoznak, mint a politika, a vallás, és a kultúra különböző egyéb dimenziói. Ő saját módszertani bevezetője szerint – Max Weberre építve – pusztán a történelmi kontextus dinamikusan alakuló folyamatait kívánta rekonstruálni, amikor Madison saját cselekvési- és gondolkodási módját beágyazta a kor gazdasági viszonyai közé, gondolkodását pedig a társadalmi viszonyok és a politikailag is értelmezhető gazdasági- és tulajdonviszonyok keretei között tárgyalta.

Lévai Csaba szerint kulcs fontosságú helyesen rekonstruálni a politikai gondolat és a tényleges politikai helyzet viszonyát. Realista módon elutasítja mind a marxista történelmi materializmus determinizmusát, mind pedig az idealista gondolkodásmód naiv és anakronisztikus utópizmusát. Noha Max Weberre hivatkozva részletesen elemzi a német szerzőnek a kultúratudományok (szellemtudományok) természetéről szóló gondolatait, a politikai kultúra fogalmáig azonban nem jut el. Pedig a magam meggyőződése szerint politikai gondolat és tényleges politikai kontextusa helyes értelmezéséhez valójában a politikai kultúra rekonstruálására van szükség. A politikai kultúra történelmi vizsgálata lehetne az a módszer, amely segít megérteni, mit lehetséges egyrészt elképzelni, kigondolni, másrészt megvalósítani, megcselekedni egy adott történelmi pillanatban. Ilyen szempontból a politikai kultúra történelmi elemzése lehet a kulcs ahhoz is, hogy megértsük, mit ért azon John Lukacs, hogy az is történetileg meghatározott, mit lehetséges egy adott korban elgondolni,

akár csak elképzelni is. Azt azonban fontos kiemelni, hogy Lévai elméleti-módszertani gondolatmenete világossá teszi: a kultúratudományok művelése értékszempontok szerint zajlik, ennyiben a természettudományok tiszta értéksemlegessége e területen kivihetetlen és megvalósíthatatlan. De meglehetősen visszafogottan értelmezi az értékszempontot, amikor azt állítja, az ő értékválasztásának lényege, hogy a rabszolgasághoz fűződő történeti tények érdeklik. Ez ugyan módszertanilag fontos céltételezés, de nem tekinthető értékszempontnak abban az értelemben, ahogy Weber bevezeti az érték fogalmát saját tudomány-koncepciója kifejtésekor. Ott a normativitás beszűremkedése a kérdés, a tényekre szorító, pozitívista történetírás tiszta értéksemlegességre irányuló törekvésével szemben. Számomra, aki a filozófia felől közelítem meg az eszmetörténetet, ez nem probléma. De úgy sejtem, a történész szakma java része számára igenis az, s az a tény, hogy Lévai Csaba nem kíván ítéletet alkotni Madison rabszolgasághoz fűződő viszonyáról, arra vall, hogy ő maga sem kíván erősebb és határozottabb értékszempont bevállalni. Gyáni Gábor vonatkozó gondolatmenetét rekonstruálva arra a belátásra jut, hogy az ítékezés nem a történész dolga, ő a történeti tények rekonstruálására, a köztük meglévő, bizonyítható kapcsolatok feltárására hivatott, az ítéletet helyesebb, ha az olvasóra bízta.

Érdemes megemlíteni a disszerens egy további előzetes döntését is: Madison kapcsolatát olyan összehasonlító kontextusban tárgyalja, amely két másik alapító atya mellé helyezi őt, mint akik szintén virginiai családi háttérrel rendelkeztek, és mindketten elnyerték az elnöki címet, így Madisonhoz hasonló társadalmi presztízzsel rendelkeztek, és hasonló történeti súlyuk van. George Washington és Thomas Jefferson is az amerikaiak közös emlékezetének középpontjában áll – igaz, az ő rabszolgasághoz fűződő viszonyukról sokkal erőteljesebb kritikák születtek, mint Madison ilyen irányú következtelenségéről. Lévai Csaba döntése ezért érthető és logikus: a hasonló alakokkal összemérve derülhet ki, mi az, amiben másokhoz hasonlóan jár el hőse, s miben egyéni az ő gyakorlata. Mégis azt gondolom, valószínűleg érdemes lett volna ellenpéldákat is bevonni a vizsgálódásba (Hamiltont, Adamst például?): akkor esetleg még jobban kiugrottak volna Madison vonatkozó gondolkodásának és életformájának sajátosságai.

Összességében a szerkezetről és a módszertanról kijelenthető: Lévai Csaba kiváló témát talált, és azt a rá jellemző maximalizmussal, átgondolt módszertanra támaszkodva, az amerikai kutatók számára is újdonságot jelentő módon dolgozta fel. Alapossága egy kicsit túlzónak is nevezhető, amit ő is elismer: „a részletekbe menő vizsgálatok némileg lelassították és mellékutak felé terelték elemzésemet”. (19) Ezt a „keszkesza helyzetet még azzal is bonyolítottam”, (20) állítja, arról, hogy tudniillik bevonta Jeffersont és Washingtonot egy összehasonlító vizsgálódásba. S bár ezzel csakugyan nem könnyítette meg az olvasó (és a bíráló) helyzetét, igazából csak a bőség zavarával szembesülünk, ami azt hiszem, a kisebbik baj egy történeti munka esetében.

A dolgozat gerince: Madison rabszolgasághoz fűződő viszonyának dinamikus, a történeti változásokat is bemutató leírása

A dolgozat magja mégiscsak az a történeti feltárás, amely bemutatja James Madison útját az Amerikai Forradalom rögzös útján, különös tekintettel a rabszolgasághoz fűződő viszonyára. Tanítható alapossággal, kockáról kockára haladva, mutatja be a disszerens Madison gondolkodásának alakulását – az idő és a körülmények présében. A történelmi fejlemények határozzák meg a narratíva egységeit: a függetlenségi háború, a Konföderációs Kongresszus, a virginiai törvényhozás 80-as évekbeli vitái, az alkotmányozó konvenció, majd az alkotmány ratifikációs folyamata, a képviselői évek (1789-1797), külügyminiszteri tevékenysége Jefferson elnöksége alatt, majd saját elnökségének éveit, a rabszolgaság felszámolására alkotott tervei, majd a nullifikációs válság, végül végrendelete és örököseinek vonatkozó döntései – ezek azok a mérföldkövek, amelyek újra és újra kihívást jelentettek Madison számára, hogy megpróbálja felszámolni azt a kognitív disszonanciát, amely az általa nyilvánosan vallott elvek, és hétköznapi életvilága közötti ellentmondás okozott.

Az alapos, levelezésből, feljegyzésekből és publikált anyagokból is dolgozó feltáró munkát tovább mélyítik azok a mikroelemzések, melyek Lévai történetírói módszertanának megkülönböztető jegyei: ezekben olyan eseteket tár fel, melyek Madison saját rabszolgatartó gyakorlatára vetnek fényt. Ily

módon pontosan tudja okadatolni azt, hogy Madison gyakorlata a kor virginiai dzsentri rabszolgatartóinak lényegében mindenben megfelelt. És e munkálatok közben is fontos, hogy összeveti Madison politikai gondolkodását és továbbra is fenntartott hétköznapi gyakorlatát Washingtonéval és Jeffersonéval is.

Számomra két kérdés merült fel a dolgozat e törzsrészével kapcsolatban. Egyrészt az, hogy vajon nem lett volna-e érdemes egy külön fejezetben tárgyalni Madisont, mint a *Federalist Papers* íróját? Bár a dolgozatban szó esik mind a 42. mind az 54. esszéről is, amelyekben Madison explicit módon szóba hozza a rabszolgatartás kérdését, az alkotmányozó konvencióról és az alkotmány ratifikálásáról szóló részben. Ám lehet, hogy egy külön fejezetet is megérdemelt volna az ügy, a Föderalista későbbiekben a történetírásban befutott pályája miatt. A publicista szerepköre ráadásul meglehetősen eltér a politikusétól, ezért összevetésük gyümölcsöző lehetett volna.

A másik kérdésem arra vonatkozik, hogy vajon nem lett volna-e hasznos, ha a rabszolgáság kérdésének Madison-féle kezelését szorosabban kapcsolja a narratíva az amerikai államférfi fő mondanivalójához, vagyis az egyéni szabadságot garantáló, a polgárok egyenlőségén alapuló politikai intézményrendszer kiépítésének feltételeihez. Úgy gondolom, a két témakör együttes elemzését az is indokolta volna, hogy a rabszolgáság kérdésével kapcsolatos nézeteinek pontos rekonstrukciója esetleg tovább tudná árnyalni azt a képet, amit Madisonról az új politikai intézményrendszer kiépítése kapcsán a történeti irodalom kialakított. Hiszen ha a rabszolgatartás kérdése „az amerikai forradalom és történelem 'központi paradoxona'”, akkor Madison erre vonatkozó kognitív disszonanciájának is nagy jelentősége lehet. Más kérdés, hogy Lévai gazdaságtörténeti feltárása nyomán azt is látnunk kell, hogy Madison nem igazán lógott ki saját társadalmi közegéből. Hiszen, ahogy Lévai Csaba írja „a kortársakat egyrészt faji előítéletek, másrészt praktikus, főként gazdasági megfontolások vezették” (304), s ezek a rabszolgafelszabadítás problémájának egységes, hosszú távú és megnyugtató, politikailag is kézben tartható kezelését nagyjából ellehetetlenítették. A megoldatlanság viszont történelmi távlatban végzetesnek és tragikusnak bizonyult – a később kirobbant polgárháborút nehéz nem úgy értelmezni, mint ami így-vagy úgy, nyilván történelmi áttételeken keresztül, de mégiscsak következménye volt e megoldatlanságnak. Lévai Csaba azonban e tekintetben is tiszteltre méltó szerénységet tanúsít, és nem kíván valamely erős tételt megfogalmazni az amerikai történelem hőskorszakának újra értelmezését vindikálva magának. Ám a dolgozat meggyőzően mutatja be a rabszolgafelszabadítás elmaradásának politikai következményeit, s ez mindenképp segítheti az olvasót, hogy jobban láthassa téma történelmi súlyát és jelentőségét.

Végül még egy hiányérzetről kell számot adnom. Eszmetörténészként hiányolok egy olyanfajta figyelmet, amit az angol szakirodalom „intellectual biography” címszóval illet. Ez egy olyan szellemi fejlődésrajzot jelent, amely egy adott politikai gondolkodó álláspontjának kialakulását próbálja visszanyomozni, gondolkodásának fejlődési ívét felrajzolva. Egy ilyen ív annál is hasznosabb lett volna, mert a politikai pályafutás stációiról rajzolt izgalmas pályarajz előzményeit tudta volna az olvasó elé tárni. Igaz, a dolgozat röviden felvillantja Madison iskoláztatását – ismét csak Jeffersonnal és Washingtonnal összevetve -, de meghatározó olvasmányélményei, a rá ható gondolkodók bemutatása, és szellemi érlelődésének dilemmái sem kerülnek terítékre. Akár a hátra maradt könyvtáráról is szívesen olvasott volna az ember. Hiszen az eszmetörténész ezekkel a háttérmunkálatokkal tudja igazán becserkészni az általa választott gondolkodót, és még hitelesebben értelmezni a rá jellemző gondolkodásmódot.

Az utókor James Madisonról – John Quincy Adams gyászbeszéde

Lévai Csaba revizionista történetíró, abban az értelemben, hogy nem riad vissza attól, hogy olyan új szempontot válasszon, amelyből az elődei által elmesélt történet más megvilágításba kerül. A revizionizmus szükséges feltétele a történeti irodalom ismerete, sőt, az elődök értelmezésének belefoglalása saját narratívájába. Ebből fakad érdeklődése a historiográfia iránt, s ezzel magyarázható, hogy a dolgozat *Epilógus*ában, amelynek feladata „az értekezés eredményeinek összefoglalása”, először John Quincy Adams (1767-1848) Madison felett elmondott gyászbeszédével foglalkozik. Azt állítja ugyanis, hogy a kortársak Madison halála kapcsán megfogalmazott általános értékelései közül ez

a gyászbeszéd foglalta össze a legjobban és egyben legnagyobb hatással a negyedik elnök tevékenységéről a politikai elit meghatározó részében kialakult, és az útkorra hagyományozni szándékozott álláspontot, James Barbour volt virginiai kormányzó emlékszóvege mellett. John Quincy Adams maga is nevezetes szereplője az újonnan megalakult Egyesült Államok politikatörténetének és politikai gondolkodástörténetének is. Apja a köztársaság alapító atyái közé tartozott, s az új állam második elnöke volt (1797-1801) ő maga szenátor, nagykövet, külügyminiszter, illetve a köztársaság hatodik elnöke (1825-1829). A beszédet, amelyre a bostoni városi tanács és előljárók küldöttsége kérte föl, 1836. szeptember 27-én mondta el, több hónapi felkészülés után, Bostonban. Ekkor 69 éves volt, túl az elnökségen. James Madisonnal kapcsolatos gondolatait egy éles politikai helyzetben, a nullifikációs válság után mondta el, s célja az volt, hogy a köztársaságot széthúzó erőkkel szemben az összetartozás érzését erősítse; Madisont is ezen elvek képviselőjeként mutatja be. Ezt a törekvést az teszi izgalmassá, hogy ő maga massachusettsi, vagyis elvileg az ellentétes táborhoz tartozik, mint a virginiai Madison. De ha békét akarsz a széthúzó részérdek között, akkor meg kell találnod a szövetségesed az ellentáborban. Másrészt a korabeli pártpolitika is igen dinamikusán változott, s benne a fiatalabb Adams párttagsága is, ráadásul a fiatalabb Adams Madison kormányában is szolgált, tehát személyes ismeretségben volt a negyedik elnökkel. Lévai Csaba részletesen ismerteti a beszédet, három témára fókuszálva. Egyrészt annak jeleit keresi, hogy az emlékező inkább kritikus, vagy inkább felmagasztalja az elhunytat, aki az utolsó élő alapító atya volt. Másrészt arra kíváncsi, hogyan hasonlítja össze a gyászoló Madison és közvetlen elnök-elődje, egyben barátja, Thomas Jefferson politikáját, elnöki tevékenységét. Harmadrészt pedig arra kíváncsi, milyen kontextusban kerül előtérbe a gyászbeszédben a rabszolgaság kérdése. Az első kérdésre az az egyértelmű válasza, hogy a politikai szónok Madisont egyértelműen pozitív színben tünteti fel, így a számára egyébként negatív epizódokat háttérbe szorítja, s a számára fontos és támogatandó aspektusokat emeli ki. Ez különösen a Jeffersonnal való összevetésben derül ki: míg az utóbbi elnökségét részletesen bemutatja a gyászbeszéd, Madison elnökségéről inkább átfogó véleményt mond, így a kritizálható részletekre nem kell kitérnie. Végül a harmadik kérdésre az a válasz, hogy bár John Quincy Adams sokkal egyértelműbben szakadt el a rabszolgatartó társadalom keretrendszerétől, mint neves elődje, de ő ezt sem kérte számon Madisonon. Miután leválasztotta Jeffersonról, sikeres retorikával használja fel a Madisonról adott jellemzését, saját politikai programja népszerűsítésére. Lévai a következőképp foglalja össze a szónok szándékát: „A James Madisonról elmondott emlékbeszéde megérlelte John Quincy Adamsben a gondolatot, hogy megfogalmazza eljövendő politikai krédóját: a maga módszereivel, de határozottan szembefordul a „rabszolgatartó demokrácia csalárd színlelésével.” Azaz kreatívan tudta átértelmezni Madison politikai gondolkodását, háttérbe szorítva annak rabszolgatartó gyakorlatát, ehelyett azokra az erényekre koncentrálna, amelyekért csodálta idősebb politikustársát. Ezeket Lévai Csaba már a gyászbeszéd elemzése elején bemutatta: „a diszkréció erénye, a mérséklet szelleme, a kompromisszum megegyezésre hajló vérmérséklete.” („the virtue of discretion, the spirit of moderation, the conciliatory temper of compromise”) A „discretion” itt természetesen az ítélőképesség erénye – ami a prudenciához, a gyakorlati bölcsességhez kapcsolódik. Vagyis a kompromisszum-készség a kardinális erényekhez, az okossághoz és a mérséklethez kötődik Adams Madison-képében. Ezt az arisztoteliánus, Ciceróhoz is kötődő antik politikaképet látja bele a massachusetts-i politikus Madison példájába. Nem véletlenül idézi fel Lévai, hogy miként ajánlja Madison gondolkodását a fiatalabb pályatárs a következő nemzedék figyelmébe – kis fantáziával akár áthallásosan is olvasható módon: „Az eljövendő generációt azonban „határozottan” arra intette, hogy „James Madison vérmérsékletét és mértékletességét kövessék, azt a gyógyító balsamot, amely a legmélyebben gyökerező politikai betegség káros hatásait is enyhíteni tudja, életre kelti a racionális gondolkodást és még a pártszellem agylázából is kigyógyítja országunk egyesült Unióját.” Ezeknek az erényeknek a piedesztálra állítása, és politikai védelmük felülírja értelmezésében a Madison életformájában egyébként általa is tudottan és elítélendő módon megőrzött rabszolgatartó gyakorlatot.

Konklúzió: Lévai Csaba dolgozatának tudományos érdemei

Az eszmetörténet diszciplínája felől olvasva a Lévai Csaba téziszüzetében felsorolt célok közül hármat lehet új tudományos eredményként jóváírni. Ezek: (1) Madison és „a rabszolgaság viszonyának szisztematikus, a politikus egész életpályáját átfogó vizsgálata”; (2) A vizsgálódás újszerű módszertana, melynek lényege, hogy az alapító atya (sőt atyák) életútjának teljes gazdasági-társadalmi háttérét is rekonstruálja, különös tekintettel a virginiai dzsentrik felemelkedésére; (3) annak bemutatása, hogy „mit jelentett a korszakban rabszolgatartónak” lenni. A dolgozat legfőbb érdeme nyilván az első pontban jelzett célkitűzés megvalósítása, de ez valószínűleg sokkal kevésbé lett volna sikeres a másik két tudományos eredményként elismert célkitűzés nélkül. Az a narratíva, amely Madison egész aktív életpályáján végigkíséri a rabszolgasággal kapcsolatos vélekedését, hatásosabb azáltal, hogy a gazdasági-társadalmi háttért is felfesti a szerző, és bemutatja a rabszolgatartás mindennapos gyakorlatát is.

A téziszüzetben felsorolt másik két célkitűzés közül az összehasonlító módszer nem tekinthető tudományos újdonságnak. Kétségtelen, hogy Jefferson és Washington jól illeszkedtek a Madisonról festett nagy képbe, de őszintén szólva lehet, hogy egy karakteresebben eltérő kortárs, akár Alexander Hamilton, akár John Adams bevonása gyümölcsözőbb lett volna arra a célra, hogy kiugorjon James Madison vonatkozó felfogásának *differentia specificája*. Az pedig nehezen védhető feltételezés, hogy azáltal, hogy magyar nyelven születik, és olvasmányos stílusú a disszertáció, „a hazai közvéleményben az Egyesült Államok mai helyzetéről és az amerikai kormányzatok ebből is következő döntéseiről is megalapozottabb vélemények fogalmazódhatnak meg.” Egy ilyen célkitűzést, őszintén szólva, nem is várhatunk el egy szaktudományos történettudományi munkától.

Három tudományos eredményével, s azzal a monumentális történelmi tablóval, mely egyrészt James Madisonnak a rabszolgaság kérdésében vallott nézeteinek változásait, s a változások irányát rekonstruálja, másrészt Madison gondolkodásának háttérében a társadalmi gazdasági struktúrákat, másrészt a virginiai dzsentri társadalmat festi föl, Lévai Csaba dolgozata minden, az akadémiai doktori dolgozattal kapcsolatos elvárásnak megfelel.

Ezért a doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak tartom, és elfogadásra ajánlom.

Budapest, 2026 március 5.

Hörcher Ferenc
egyetemi tanár
NKE EJKK PÁK,
ELTE HTK FI